

การทวนคิดอัตภาวะ  
ของเกษตรกรหญิง  
ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ  
Rethinking Subjectivities  
of Women Farmer  
in Special Economic Zones

---

ธัชชนก สัตย์วินิจ (Thouchanok Sattayavinit)<sup>1</sup>

<sup>1</sup>ภาควิชารัฐศาสตร์,  
คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์  
มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of Political Science,  
Faculty of Political Science and Law, Burapha University  
Corresponding author email: Thouchanok@go.buu.ac.th  
(Received: February 08, 2025/ Revised: March 21, 2025/  
Accepted: September 30, 2025)

## บทคัดย่อ

ปัญหาการของพัฒนาในทัศนะตะวันตกดั้งเดิมจะมีการอธิบายและทำความเข้าใจแบบคู่ตรงข้ามระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ความเป็นชนบทและเมือง ความล้าหลังและความเจริญ ในมโนทัศน์นี้จะมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงตัวเลขผ่านการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองที่นิยามว่ามีความเจริญแล้ว ในทัศนะของรัฐเช่นเดียวกันมักมุ่งเน้นเศรษฐกิจเชิงตัวเลขด้วยความพยายามทำให้หลายพื้นที่เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อดึงดูดนักลงทุน ในขณะที่ภาคเกษตรกรรมถูกละเลยและเบียดขับออกจากการพัฒนา ด้วยเหตุผลที่ว่าไม่สามารถทำรายได้ทางเศรษฐกิจได้เท่ากับภาคอุตสาหกรรมจึงถูกมองว่าล้าหลัง อย่างไรก็ตามการพัฒนาไม่สามารถแยกส่วนออกจากกันระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมได้ เห็นได้จากกรณีเกษตรกรอินทรีย์หญิงในเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่เผชิญปัญหาการพยายามรุกคืบของทุนอุตสาหกรรมเข้ามาในพื้นที่เกษตรกรรม เกษตรกรหญิงจึงต้องพยายามปกป้องพื้นที่ของตนด้วยการสร้างอำนาจในการต่อรองในหลายมิติ ไม่ให้เกิดการรุกคืบเข้ามาในพื้นที่เกษตรอินทรีย์ ในบทความวิชาการนี้จึงพยายามทบทวนงานศึกษาที่ผ่านและวิพากษ์กับกรอบคิดคู่ตรงข้ามของการพัฒนาระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่ไม่สามารถทำความเข้าใจแบบแยกส่วนเพราะมีความทับซ้อนของอัตภาวะเกษตรกรอินทรีย์หญิงที่อยู่ในบริบทเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่พวกเธอต้องแบกรับหน้าที่ทางเกษตรกรรมและการต้านทานกับกลุ่มทุนอุตสาหกรรม ดังนั้นบทความนี้จึงมีการทบทวนแนวคิดอัตภาวะของผู้หญิงในความสัมพันธ์ทั้งมิติเศรษฐกิจและเกษตรกรรม เพื่อทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรอินทรีย์หญิงในบริบทการเมืองของการพัฒนา

**คำสำคัญ:** อัตภาวะ, การทบทวน, เกษตรกรหญิง, เขตเศรษฐกิจพิเศษ

## Abstract

The challenges of development in traditional Western thought are often explained and understood through dichotomies such as agriculture versus industry, rural versus urban, and backwardness versus progress. This framework emphasizes economic development in quantitative terms, focusing on industrial growth and urbanization as primary indicators of progress. Similarly, the state often prioritizes measurable economic outcomes, striving to transform various regions into special economic zones to attract investors. In this process, the agricultural sector is frequently neglected and marginalized, deemed “backward” for failing to generate income comparable to that of the industrial sector. However, development cannot be neatly divided between agriculture and industry. This is particularly evident in the experiences of female organic farmers in Thailand’s Eastern Economic Zone, where industrial capital encroaches upon agricultural land. These women must actively work to protect their land by creating multidimensional forms of negotiating power to resist further industrial expansion into organic farming spaces. As a result, this article reviews the previous studies and challenges the binary concept of development that separates agriculture and industry, where there is an intersectionality in the status of female organic farmers in the context of the Eastern Economic Corridor (EEC). These women bear the dual burden of engaging in agricultural responsibilities and resisting industrial capital groups. It re-examines women’s agency within the context of economic and agricultural relations and seeks to understand the subjectivities of female organic farmers within the broader political framework of development policy.

**Keywords:** Subjectivity, Rethinking, Women Farmers, Special Economic Zones

## บทนำ: ข้อถกเถียงและปัญหาการพัฒนาแบบคู่ตรงข้าม

การพัฒนาทางเศรษฐกิจมักได้รับอิทธิพลทางความคิดของความคิดทันสมัย (modernity) แบบตะวันตกมาเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนา โดยมีความคิดแบบแยกส่วนระหว่างส่วนตัวกับสาธารณะ ครุฑเรือนและเศรษฐกิจ แนวทางการพัฒนาจึงตกอยู่กับดักกรอบคิดคู่ตรงข้าม (dualism) ระหว่างเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม ความล้าหลังกับความเจริญ และชนบทกับเมือง (Brandth 2002; Cross 2010) โดยเฉพาะแนวทางการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ให้ความสำคัญกับความเป็นเมือง และการเจริญเติบโตตัวเลขทางเศรษฐกิจตามหลักเศรษฐศาสตร์ผ่านการสร้างอุตสาหกรรมจำนวนมาก ในขณะที่ภาคการเกษตรกลับถูกละเลยและเบียดขับออกจากการพัฒนาในทัศนะของรัฐ เพราะการเจริญเติบโตตัวเลขทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรมไม่อาจสร้างกำไรมหาศาลได้อย่างภาคอุตสาหกรรม และมองว่าสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมที่ล้าหลัง ให้ความสำคัญชนบทมากกว่าเมือง มุมมองการแยกส่วนการพัฒนาและความสัมพันธ์นี้จึงส่งผลกระทบต่อระหว่างภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม เช่น ความขัดแย้งการใช้ที่ดิน วิถีชีวิตและการผลิต เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออกของไทย ไม่ได้มีเพียงแต่พื้นที่อุตสาหกรรมเท่านั้น แต่ยังมีพื้นที่ที่เป็นเกษตรกรรมที่ทับซ้อนกัน ยิ่งสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาไม่สามารถแยกส่วนระหว่างอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมได้ อย่างในงานของ Jonathan Rigg (2001) และ Paul Hebinck (2018) พยายามชี้ให้เห็นว่า ทำไมถึงไม่สามารถคิดแบบแยกส่วนระหว่างชนบทและเมือง หรือเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมได้ อันเนื่องมาจากการพัฒนาแบบตะวันตกเข้าไปเปลี่ยนแปลง และมีกระบวนการลดทอนภาคเกษตรกรรม (de-agrarianisation) และภาวะถดถอยของชาวนา (depeasantisation) ที่ทำให้ภาคเกษตรกรรมกลายเป็นอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่ จะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตภาคเกษตรกรรมและลดทอนเกษตรกรรมแบบครอบครัว ซึ่งอาจไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นความสำเร็จของการพัฒนาในทางกลับกันเป็นการทวีความรุนแรงปัญหาของการพัฒนาเพียงมิติเดียวหรือเน้นการเติบโตด้านตัวเลขทางเศรษฐกิจ โดย Rigg (2001) อธิบายกระบวนการลดทอนภาคเกษตรกรรมในพื้นที่ชนบทจะมีการปรับเปลี่ยนอาชีพและรายได้ การระบุตัวตนทางสังคม การย้ายถิ่นฐาน และการแทรกซึมการพัฒนาในพื้นที่ และกระบวนการที่บีบบังคับในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชนบท 5 มิติด้วยกัน คือ (1) มิติเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกิจกรรมของแรงงานระหว่างภาคเกษตรกรรม (farm) และนอกภาคเกษตรกรรม (non-farm) รวมถึงมีการลดทอนสัดส่วนและเปลี่ยนวิธีการผลิตเกษตรกรรมขนาดเล็กหรือแบบครอบครัวลงไปเป็นเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ เกษตรพันธสัญญา (contract farming) หรือบริษัทขนาดใหญ่ การดำรงชีพของชาวนาที่ผูกกับที่ดินจึงถดถอยลงไปและเกิดการแย่งยึดที่ดินจากบริษัทขนาดใหญ่ (2) มิติสังคมและวัฒนธรรม มีการเปลี่ยนแปลงแรงบันดาลใจของคนหนุ่มสาวให้ละทิ้งการเกษตรและมุ่งออกนอกภาคการเกษตร วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ภาคการเกษตรในชนบทจึงเปลี่ยนแปลงไป แรงงานหนุ่มสาวมักเคลื่อนย้ายเข้าสู่แรงงานนอกภาคเกษตรกรรม (3) มิติการเมืองที่มีวัฒนธรรมแบบเสรีนิยมเข้ามา มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระดับโลก ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น ต้องมีการบูรณาการเศรษฐกิจในพื้นที่กับการพัฒนาอุตสาหกรรม (4) โครงสร้างพื้นฐานเปลี่ยนเพื่อรองรับการขนส่งในพื้นที่ชนบท และ (5) สิ่งแวดล้อม การลดทอนศักยภาพภาคการเกษตรจนนำมาสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ส่งผลต่อการผลิตภาคเกษตรกรรมมีสถานะตึงเครียด (tension) เพราะอยู่ภายใต้แรงกดดันจากการพัฒนาและเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จึงสะท้อนและขยายความตึงเครียดไปยังความสัมพันธ์ในชนบทระหว่างครอบครัวและปัจเจก ผู้ชายและผู้หญิง รุ่นใหม่และรุ่นเก่า พื้นที่ที่มีที่ดินและไม่มีที่ดิน เป็นต้น

ในขณะที่ Hebinck (2018) อธิบายกระบวนการลดทอนภาคเกษตรกรรม (de-agrarianisation) มีความสัมพันธ์กับภาวะถดถอยของชาวนา (depeasantisation) กล่าวคือ โลกาภิวัตน์และทุนนิยมเข้าไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ความสัมพันธ์ การผลิต และวิถีชีวิตของภาคเกษตรกรรม โดยมีกระบวนการที่ลดทอนเกษตรกรรมขนาดเล็กและเกษตรครอบครัว การจัดหาแรงงานในครอบครัวจะยากขึ้น เนื่องจากการเคลื่อนย้ายแรงงานชนบทหรือภาคเกษตรกรรมเข้าสู่เมือง ทำให้การใช้ที่ดินลดลงจนนำมาสู่ภาวะถดถอยของชาวนาด้วยเช่นกัน เพราะถูกแทนที่ด้วยทุนขนาดใหญ่จนชาวนาต้องกลายเป็นเกษตรพันธสัญญา ซึ่งในงานนี้ได้อธิบายปฏิสัมพันธ์ 4 ประการที่เปลี่ยนกระบวนการภาคเกษตรกรรมและการพัฒนาชนบท ได้แก่ (1) การทำเกษตรแบบครอบครัวอยู่ภายใต้แรงกดดัน เพราะถูกแย่งยึดที่ดินจนทำให้คนรุ่นใหม่มองว่าการทำเกษตรอาจล้มเหลว และปฏิเสธการทำเกษตร ทำให้การทำเกษตรแบบครอบครัวลดจำนวนลงพร้อมกับที่ดินในการทำเกษตรลดลงไปด้วย (2) แรงกดดันต่อเกษตรกรรมกำลังทวีความรุนแรงขึ้นภายใต้โลกาภิวัตน์ที่บริษัทขนาดใหญ่เข้าควบคุมภาคเกษตรกรรมมากขึ้นทำให้ห่วงโซ่การผลิตไม่ใช่ของเกษตรกรรมครอบครัวเหมือนเดิมแต่เปลี่ยนไปเป็นกลุ่มทุนซึ่งทำให้ผูกขาดตั้งแต่การผลิต หรืออาจเรียกว่า การสะสมทุนด้วยการยึดครอง (accumulation by dispossession) (3) เกษตรกรรมกำลังกลายเป็นอุตสาหกรรมเกษตรมากขึ้น ทำให้ต้องพึ่งปัจจัยเทียมด้วยการทำให้ภาคการเกษตรพึ่งเทคโนโลยี ความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ ทุนทางอุตสาหกรรม และการเงินมากขึ้น ซึ่งเกษตรกรจะมีต้นทุนที่สูงขึ้นแต่กำไรลดลงเป็นต้น และ (4) มีการแข่งขันและการต่อสู้เพื่อที่ดินอย่างเข้มข้น โดยเกี่ยวข้องกับตลาดของกลุ่มทุนอุตสาหกรรมเกษตรด้วยเช่นกัน เพราะสินค้าทางการเกษตรถูกนำเข้าไปในตลาดแต่เกษตรแบบครอบครัวไม่ได้อยู่ในห่วงโซ่นี้ ซึ่งอาจทำให้มีการแข่งขันของผู้ผลิตสินค้าเกษตรทวีความรุนแรงมากขึ้น โดย Hebinck (2018) เสนอว่า หากอยู่ในกระบวนการลดทอนภาคเกษตรกรรมจนเกิดภาวะถดถอยของชาวนา เพราะกระบวนการนี้มีความพยายามทำให้เป็นเกษตรกรรมแบบทุนนิยมขนาดใหญ่และเข้าสู่ระบบตลาด ดังนั้นในการหลุดออกจากวงจรดังกล่าว ควรวิเคราะห์การพัฒนาและเกษตรกรรมแบบหลากหลายไม่ใช่มีมิติเดียวหรือต้องพัฒนาแบบทุนนิยมในตะวันตก ซึ่งภาคเกษตรกรรมเองมีการพัฒนาในแบบชนบท (rural development) อย่างเช่นการทำเกษตรนิเวศที่จะทำให้เกษตรกรมีทางเลือกและต่อรองกับกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ซึ่ง Hebinck (2018) เรียกว่ากระบวนการคืนสู่เกษตรกรรม (Reagrarianisation)



การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมจากแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ ดังกล่าวยังส่งผลต่อตำแหน่งแห่งหนและอัตภาวะของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปดังต่อไปนี้ *ประการแรก* ตัวตนที่การกลายเป็นอื่นในการพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ หากยิ่งเน้นย้ำการเติบโตทางเศรษฐกิจแบบนักเศรษฐศาสตร์ ยิ่งสร้างความเหลื่อมล้ำระหว่างเพศมากขึ้น ผู้หญิงมักถูกกีดกันในการเข้ามาทำงาน ค่าแรงและสวัสดิการที่ต่ำ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี 2561) โดยเฉพาะตำแหน่งหนและการผลิตของเกษตรกรหญิงจะไม่ถูกให้ความสำคัญ เพราะทับซ้อนระหว่างการผลิต (production) และการผลิตซ้ำ (reproduction) เช่น ในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมผู้หญิงต้องทำงานเป็นผู้ผลิตให้กับครอบครัว มีบทบาทหลักในพื้นที่บ้านหรือการเป็นเกษตรกรที่เป็นทั้งแม่ (farm mother) และเมีย (farm women) แต่ในขณะเดียวกันหากอยู่นอกพื้นที่บ้านต้องเป็นแรงงานรองที่คอยช่วยเหลือผู้ชาย เท่ากับเป็นการแบกรับหน้าที่เป็นสองเท่า (Sumner 2005; Flora 1985; Brandth 2002) ในงานของ Julia และ Ben White (2012) ได้พยายามชี้ให้เห็นการกลายเป็นอื่นของเกษตรกรหญิง จากการเปลี่ยนแปลงที่ดินภาคเกษตรกรรมไปสู่เกษตรพันธสัญญา ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินและตำแหน่งแห่งหนของพวกเธอจากประสบการณ์ที่ถูกแย่งยึดที่ดินจากบริษัท โดยมีกระบวนการทั้งจากภาครัฐและกลุ่มทุนที่ทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือจากภาคเกษตรกรรม ผลที่ตามมาคือเกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ทั้งในแง่ของเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ผู้หญิงเกิดการสูญเสียและไร้กรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน ต้องกลายเป็นแรงงานทั้งในและนอกภาคการเกษตรเพื่อหารายได้เข้าสู่ครอบครัว ต้องต่อสู้กับความเหลื่อมล้ำและความรุนแรงทางเพศที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ จึงนำมาสู่การต่อสู้และประท้วงเพื่อเรียกร้องให้กลุ่มทุนคืนที่ดินให้ตามสัญญา

*ประการที่สอง* อัตภาวะผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการ (actors) เพื่อวิพากษ์การมองผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมแบบล้าหลัง เป็นอื่นในระบบเศรษฐกิจ และในฐานะเหยื่อของผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามในการทำความเข้าใจผู้หญิงไม่สามารถอธิบายอัตภาวะที่กลายเป็นเหยื่อของการพัฒนาในมิติเดียวได้ ในงานของ Sujata Tamang, Krishna P. Paudel, และ Krishna K. Shrestha (2014) ได้ชี้ให้เห็นถึง การพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงในบริบทการเมืองและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปส่งผลต่ออัตภาวะเกษตรกรหญิงที่ต้องแบกรับภาระหนักเป็นสองเท่า

ทั้งงานในบ้านและเกษตรกรรม เมื่อผู้ชายอพยพย้ายไปเป็นแรงงานที่อื่นทำให้ขาดแรงงานภาคเกษตรกรรม ผู้หญิงไม่ได้รับการสนับสนุนและพวกเธอต้องทำงานหนักขึ้น และละทิ้งพื้นที่เกษตร หรือลดความเข้มข้นของการเพาะปลูก ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรลดลง ซึ่งในแง่นี้ส่งผลความมั่นคงทางอาหารที่ลดลงเมื่อภาคเกษตรกรรมไม่มีผู้ผลิต ยิ่งเป็นการตอกย้ำว่าการพัฒนามิติเดียวทางเศรษฐกิจส่งผลต่อผู้หญิงทั้งทางตรงและทางอ้อม อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจบริบทของการถูกกดขี่ต่างกันและการสร้างอำนาจของผู้หญิง (empowering) ที่มีความแตกต่างทางสถานะ ชนชั้น เชื้อชาติ และอายุ ด้วยเช่นกัน ดังนั้นภายใต้บริบทการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวผู้หญิงอาจไม่ใช่เพียงผู้ที่กลายเป็นอื่น (the other) ของการพัฒนา แต่สามารถอยู่ในฐานะผู้กระทำการและอยู่ในฐานะของผู้สร้างเศรษฐกิจผ่านวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมได้ เช่นในงานของ Berit Brandth (2002) เสนอให้ศึกษาเกษตรกรหญิงในบริบทเฉพาะและมีการสร้างความรู้เฉพาะของตน เพื่อพ้นกับดักของการอธิบายเกษตรกรหญิงกับความล้าหลังและเหยื่อภายใต้ความคิดของความทันสมัย

ในขณะที่เกษตรกรหญิงในภาคตะวันออกของไทยที่กำลังอยู่ท่ามกลางการรุกคืบของอุตสาหกรรมจึงพยายามสร้างอัตภาวะหรือตัวตนให้อำนาจในการต่อรองในบริบทการเมืองของการพัฒนา ดังกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หญิง มีความพยายามทำให้พื้นที่เกษตรปลอดสารเคมี ส่งผลภาคอุตสาหกรรมรุกคืบเข้ามาได้ยากกว่าพื้นที่อื่น ดังนั้นในบทความวิชาการนี้พยายามทวนแนวคิดอัตภาวะในมุมมองของสตรีนิยมมีอะไรบ้าง และอัตภาวะของผู้หญิงที่อยู่ในบริบทของเกษตรกรรมและเขตเศรษฐกิจพิเศษมีสถานะเป็นอย่างไร โดยเฉพาะผู้หญิงในภาคการเกษตรจะตกหรือไม่ตกอยู่ใต้อำนาจการเมืองของการพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบมิติเดียวหรือไม่ เพราะเกษตรกรหญิงที่อยู่ในเขตเศรษฐกิจพิเศษต้องเผชิญหน้ากับการรุกคืบอุตสาหกรรม และการบิดเบี้ยวของการพัฒนาที่เน้นไปที่อุตสาหกรรมและความทันสมัย ซึ่งจะต้องทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรอินทรีย์หญิงผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้หญิงกับผู้กระทำที่เป็นมนุษย์และสิ่งแวดล้อม



## สายธารความคิดอัตภาวะในมุมมองสตรีนิยม

แนวคิดอัตภาวะ (Subjectivity) เป็นความพยายามตั้งคำถามและศึกษาการมีอยู่ขององค์ประธาน (subject) หรือตัวตนภายในของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่น อัตภาวะจึงมีการทับซ้อนการวิเคราะห์และตั้งคำถามทางปรัชญา 2 ระดับด้วยกัน คือ ระดับญาณวิทยา (Epistemology: “the study of how we know what we know”) และ ภาววิทยา (Ontology: “the study of the nature of being or existence”) เพราะมีการตั้งคำถามถึงความเข้าใจในความรู้ของเราจะสัมพันธ์ กระทบและจำกัดการทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของตัวตนมนุษย์ได้อย่างไร (Mansfield 2000; Hall 2004, 4) ในงานนี้จึงพยายามทบทวนที่มาทางความคิดและแนวคิดอัตภาวะในมุมมองของสตรีนิยม เพื่อหันมาทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรหญิงและการทำให้ผู้หญิงกลายเป็นอื่นจากการพัฒนาเพียงมิติเดียว ดังต่อไปนี้

อัตภาวะในยุคแห่งการรู้แจ้ง (Enlightenment) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 เรียกได้ว่าเป็นปรัชญาสมัยใหม่ (modern philosophy) มีนักปรัชญาที่มีอิทธิพลทางความคิด ได้แก่ René Descartes, Martin Heidegger, และ Immanuel Kant เป็นยุคของการอธิบายอัตภาวะด้วยเหตุผล (reason) และการตระหนักรู้ (conscious/awareness) และประสบการณ์ (experience) การทำความเข้าใจอัตภาวะจึงอธิบายจากความคิดที่เป็นสากล (universal idea) ที่เหมือนกันทั้งหมดและเป็นอิสระ (autonomous) เพราะมนุษย์มีเหตุผลในตัวเอง ซึ่งรากฐานการอธิบายอัตภาวะที่ให้ความสำคัญกับปัจเจกและแนวคิดแบบตะวันตก อย่าง Descartes ได้ อธิบายถึงการทำความเข้าใจตัวตนของมนุษย์ผ่าน “I” หรือผ่านประโยคที่ว่า ฉันคิดฉันจึงมีตัวตน (I think, therefore I am หรือ Cogito ergo sum) ซึ่งเป็นการศึกษาตัวตนของมนุษย์ผ่านองค์ประธานหรือ “I” จึงให้ความสำคัญกับทัศนะของปัจเจกในการอธิบายอัตภาวะที่เป็นพื้นฐานทางความรู้และประสบการณ์ของโลก ในขณะที่ Kant อธิบายอัตภาวะผ่านตัวตน (selfhood) และการตระหนักรู้ (consciousness) โดย Kant ทำความเข้าใจอัตภาวะที่ตระหนักรู้แล้วสามารถที่จะนำเสนอตัวตนได้อย่างแน่วแน่ เช่นเดียวกันกับ Heidegger อธิบายอัตภาวะขึ้นอยู่กับการตระหนักรู้และมองอัตภาวะในแง่ที่มีความเป็นเหตุผล หรือมีการรับรู้แบบง่าย ๆ ดังนั้นการทำความเข้าใจอัตภาวะในยุคนี้จึงเป็นการเริ่มต้นของการศึกษาอัตภาวะทางสังคมศาสตร์ และได้อธิบายความหมายของอัตภาวะว่ามีความแตกต่างกับ

อัตลักษณ์ (identity) คืออัตภาวะอยู่ในระดับของความคิด (thought) ที่มีความรู้สึกนึกคิดของตัวตน (self-consciousness) เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตนเองและอาจมีข้อจำกัดที่ไม่อาจหยั่งรู้ได้ (unknowable) ที่แสดงออกมา ในขณะที่อัตลักษณ์ประกอบไปด้วยลักษณะของบุคลิกภาพ (personality) และการดำรงอยู่ทางสังคม (mode of social being) (Mansfield 2000; Hall 2004, 3)

การอธิบายอัตภาวะในความคิดสมัยใหม่จึงไม่สามารถอธิบายและทำความเข้าใจผู้หญิงได้ทั้งหมด เนื่องจากแนวความคิดสมัยใหม่มีที่มาจากระบบคิดของ Cartesian อธิบายมนุษย์ผ่านความเป็นเหตุผล วิทยาศาสตร์และการมองแบบคู่ตรงข้าม รวมถึงการทำความเข้าใจผู้หญิงจะอธิบายผ่านประสบการณ์ของผู้ผิวขาว ชนชั้นกลาง ทำให้องค์ประธานของผู้หญิงถูกประกอบสร้างไปด้วยคำอธิบายที่เป็นการเหมารวมจากความคิดของตะวันตก ชนชั้นกลางและความเป็นเมือง ซึ่งไม่สามารถอธิบายองค์ประธานของผู้หญิงผิวสีและผู้หญิงโลกที่สามได้ (Brandth 2002) ในขณะเดียวกันนักปรัชญาสตรีนิยมในยุคแรกได้วิพากษ์อัตภาวะในแนวความคิดสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับการสร้างอุดมการณ์ของชายเป็นศูนย์กลาง (phallocentrism) ผ่านกรอบคิดคู่ตรงข้าม (dichotomy) ระหว่างชายและหญิง เหตุผลและอารมณ์ วัฒนธรรมและธรรมชาติ ปริณทิตลสาธารณะและส่วนตัว เป็นต้น การอธิบายเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะเป็นรองจากผู้ชาย จึงเป็นที่มาของงานเขียน *The Second Sex* (2021) ของ Simone De Beauvoir ในปี ค.ศ. 1949 ที่พยายามวิพากษ์แนวคิดชายเป็นใหญ่และลัทธิเหตุผลนิยมในยุครู้แจ้ง ทำให้ผู้หญิงกลายเป็นอื่น (the other) ไม่มีความเป็นองค์ประธาน (non-subject) ในวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ศาสนา และศาสตร์ของผู้ชายที่พยายามครอบงำในทุกมิติ ตามคำกล่าวที่ว่า เขาเป็นองค์ประธานจึงมีอำนาจโดยสมบูรณ์ เธอจึงเป็นอื่น (“He is subject; he is the Absolute. She is the Other”) (De Beauvoir 2011, 39) ซึ่งเป็นการเน้นย้ำอำนาจสูงสุดเป็นของผู้ชายและทำให้ผู้หญิงกลายเป็นอื่นจากตัวตนความเป็นหญิงของพวกเขา Beauvoir จึงเสนอการประกอบสร้างอัตภาวะใหม่ของเพศภาวะที่พยายามผลักดันให้ผู้หญิงมีตัวตนที่ดำรงอยู่อย่างอิสระ (autonomous being) (De Beauvoir 2011; Kruks 1992)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 อุตภาวะได้รับอิทธิพลจากจิตวิเคราะห์ของ Sigmund Freud (Freudian Psychoanalysis) ที่อธิบายอุตภาวะต่างจากคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 โดย Freud (1900) อธิบายในงาน *The Interpretation of Dreams* ทำให้เห็นสิ่งที่ตรงข้ามกับการตระหนักรู้ของมนุษย์ในความฝัน โดยมองความฝันสามารถสะท้อนประสบการณ์ อารมณ์ โรคเครียดของมนุษย์และแสดงออกของจิตใต้สำนึก (unconscious) ดังนั้น อุตภาวะในคำอธิบายของ Freud จึงมองผ่านจิตใต้สำนึก รวมถึงการทำความเข้าใจ เพศภาวะกับปมโอดิปัส (Oedipus complex) เพื่ออธิบายปัจจัยที่ส่งผลต่ออุตภาวะทางเพศ กล่าวคือความสัมพันธ์ระหว่างเพศและสภาพแวดล้อมของเด็กผู้ชายที่มักขัดแย้งกับพ่อ เพราะอิจฉาพ่อและกลัวที่จะแย่งแม่ไป ทฤษฎีดังกล่าวนำมาสู่การให้ความสำคัญกับความเป็น ชายและคงอำนาจของผู้ชายไว้ ส่วนอุตภาวะของความเป็นหญิง (feminine subjectivity) จะมองหาสิ่งที่ตัวเองไม่มีเหมือนพ่อคือลึงค์ (penis) โดยรู้สึกที่ตัวเองต้องหาสิ่งทดแทน ซึ่งเป็นการอธิบายอุตภาวะของผู้หญิงเต็มไปด้วยการกดขี่ตนเองและสร้างมาตรฐาน ให้กับความเป็นชาย (Mansfield 2000) อย่างไรก็ตามนักสตรีนิยมอย่าง Luce Irigaray (1985) ได้นำทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ Freud มาวิพากษ์ว่าเป็นตรรกะแบบคู่ตรงข้าม และพยายามสร้างอุตภาวะของผู้หญิงให้มีเพียงความเป็นแม่ การอธิบายองค์ประธานของ ผู้หญิงจึงอยู่ภายใต้การครอบงำของความเป็นชาย Irigaray จึงเสนอให้พัฒนาแนวคิด เกี่ยวกับจิตใต้สำนึก (unconscious) ผ่านภาษาในฐานะญาณวิทยาของผู้หญิงที่ต่อต้าน อคติจากผู้ชาย

อย่างไรก็ตามในยุคของปรัชญาหลังสมัยใหม่ (post-modern philosophy) มีการตั้งคำถามกับความรู้ในยุคสมัยใหม่หรือยุคแห่งการรู้แจ้งที่ครอบงำสังคมผ่าน ความคิดแบบเหตุผล และการเล่าเรื่องขนาดใหญ่ (grand narratives) ผ่านประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของตะวันตก ทำให้มนุษย์ไม่สามารถทำความเข้าใจตัวเองและผู้อื่นได้ ดังนั้นองค์ประธานในปรัชญายุคหลังสมัยใหม่จะไม่ถูกอธิบายผ่านเรื่องเล่าขนาดใหญ่ มีความลื่นไหล และมีการอธิบายผ่านอารมณ์ความรู้สึก ต่างไปจากการอธิบายอุตภาวะ ในยุคสมัยใหม่ ทฤษฎีอุตภาวะในยุคนี้จึงศึกษาความสัมพันธ์ขององค์ประธาน ความปรารถนา และอำนาจ (Mansfield 2000)

ทฤษฎีอุตภาวะจึงอธิบายในรูปแบบใหม่ โดยการสะท้อนย้อนคิดและ ประกอบสร้างผ่านความสัมพันธ์ในบริบทขององค์ประธาน (subject) อย่าง Michel Foucault มองถึงอุตภาวะของมนุษย์มีกระบวนการที่ทำให้องค์ประธานมีตัวตนที่ถูกควบคุม (subjectification) และไม่ได้มีอิสระ (autonomy) อยู่ใต้อำนาจการควบคุมหรือกฎระเบียบ

(Mansfield 2000; Rabinow and Rose 2006) อย่างในงาน *The History of Sexuality* ของ Foucault (1978) อธิบายองค์ประกอบของความเป็นเพศที่ถูกควบคุมให้อำนาจ และการกดปราบทางเพศ จนกระทั่งมนุษย์ซึมซับและกลายเป็นการควบคุมตนเอง เห็นได้จากการที่ Foucault อธิบายเรื่อง การช่วยตัวเองในเด็กผู้ชาย (child masturbation) จะถูกควบคุมภายใต้ศีลธรรมทางคริสต์ศาสนา ถือว่าเป็นเรื่องบาป (sin) ดังนั้นผู้กระทำความผิดเกี่ยวกับเรื่องเพศจะต้องไปสารภาพ (confess) กับบาทหลวง จากกรณีนี้จะเห็นว่า เรื่องเพศในเด็กถูกควบคุมโดยศาสนาซึ่งเป็นสถาบันที่สามารถตัดสินถูกผิดของผู้คนในสังคม ซึ่งอำนาจของสถาบันนี้จะกำกับคุมเรื่องเพศด้วยเช่นกัน Foucault จึงอธิบายว่า แม้ว่าการกำกับคุมเรื่องเพศได้เกิดขึ้นภายในสังคมแล้วก็ตาม แต่ในทางตรงกันข้ามเมื่อเวลาคนได้ไปสารภาพและพูดพฤติกรรมทางเพศของเขาออกไปให้บาทหลวงฟัง นั้นหมายถึงการทำให้เรื่องเพศได้ถูกเผยแพร่ออกไปในสังคมด้วยเช่นกัน

ในขณะที่กลุ่มสตรีนิยมมองต่างออกไปว่าอัตภาวะของผู้หญิงไม่ได้อยู่ได้อำนาจของการควบคุมเพียงอย่างเดียว แต่ยังสามารถสร้างอำนาจได้ อย่างในงานของ Susan Hekman (1991) มองอัตภาวะแบ่งออกเป็น 2 ทักษะด้วยกันคือ ทักษะแรก อัตภาวะอยู่เหนือธรรมชาติ มีเหตุผล และเป็นอิสระ ในขณะที่ทักษะที่สองมองว่า อัตภาวะไม่ได้เป็นอิสระแต่มีแรงกดดันจากภายนอกที่นอกเหนือการควบคุมของปัจเจกชน ดังนั้นตัวตนขององค์ประกอบจะถูกสร้างขึ้นมา ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการก่อตัววาทกรรมและวาทกรรมต่อต้าน

ยิ่งไปกว่านั้นงานศึกษาอัตภาวะหลังคริสต์ทศวรรษที่ 1980 สตรีนิยมหลังโครงสร้างนิยมพยายามตั้งคำถามกับกรอบคิดคู่ตรงข้ามและการทำความเข้าใจความแตกต่างของผู้หญิง อย่าง Judith Butler พยายามตั้งคำถามกับปัญหาการประกอบสร้างความเป็นหญิงผ่านการอธิบายอัตลักษณ์ทางเพศแบบแนนิ่ง Butler จึงได้เสนอการทำความเข้าใจผ่านแนวคิดปฏิบัติการ (performativity) การสวมบทบาททางเพศและนำไปสู่การอธิบายการประกอบสร้างอัตภาวะทางเพศได้อย่างไร ที่ทำให้เห็นปฏิบัติการการรื้อถอนบทบาทเพศภาวะในกรอบคิดแบบคู่ตรงข้าม ปฏิบัติการของการทำซ้ำ (iteration) จึงมีความสำคัญเนื่องจากเป็นปฏิบัติการล้มล้างวาทกรรมทางเพศดั้งเดิมและทำให้เห็นการต่อต้านการอธิบายบทบาททางเพศแบบแนนิ่ง (Butler 1999; Borgerson 2005) Butler (1995) มองว่าอัตภาวะจะเกิดขึ้นและถูกสร้างในความสัมพันธ์กับผู้อื่น แต่อย่างไรก็ตามความปรารถนาจะเป็นแรงขับเคลื่อนในการสะท้อนกลับขององค์ประกอบ ที่สามารถนำไปสู่การเป็นองค์ประกอบที่ล้มล้างหรือเปิดโปงปัทสนา

ในขณะที่ Donna Haraway (1991) พยายามวิพากษ์กรอบคิดแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomy) ที่ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะที่เป็นวัตถุภาวะ (Objectivity) ไม่ใช่อัตภาวะ (Subjectivity) คือการที่ผู้หญิงเป็นวัตถุหรืออยู่ในสถานะเป็นรองของความรู้ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ที่มีผู้ชายเป็นศูนย์กลาง ผู้หญิงจึงอยู่ในตำแหน่งที่ด้อยอำนาจกว่า ดังเช่น ความแตกต่างระหว่างคู่ตรงข้ามธรรมชาติและวัฒนธรรม หรือแม้แต่ความรู้ในแบบ วิทยาศาสตร์ที่พยายามอธิบายความจริง (truth) และความรู้ (knowledge) แบบหนึ่งเดียว และแน่นิ่ง (fixed) ซึ่งเธอมองว่าเป็นความรู้แบบผู้ชายที่เป็นแกนกลาง Haraway จึงเสนอ ความรู้เฉพาะที่ (Situated knowledge) ในการเคลื่อนย้ายตำแหน่งผู้หญิงจากวัตถุ แห่งความรู้กลับกลายมาเป็นการสถาปนาอำนาจและกลายเป็นผู้กระทำการ (actor/agent) โดยความรู้ควรมีที่มาจากหลากหลายหรือท้องถิ่นของผู้หญิงเอง ซึ่งไม่ได้หมายความว่า การแยกความรู้ของปรัชญาของสตรีนิยม จะทำให้มีความเป็นเอกสิทธิ์ เพียงแต่ไม่ให้ ตกอยู่ในความรู้รูปแบบเดียว ดังนั้นในการมองอัตภาวะของ Haraway จึงมีหลายมิติ (multidimension) ไม่สมบูรณ์และสามารถรวมกับสิ่งอื่นได้ผ่านความรู้ ซึ่งจะทำให้เห็น การจัดวางตำแหน่ง (positioning) ว่าใครคือผู้มีอำนาจหรือด้อยอำนาจ (subjugated) ซึ่งก็คือ การเมืองของการจัดวางตำแหน่งแห่งหน (politics of situating/location) (Hinton 2014) โดย Kimberlé Williams Crenshaw (2013) ผู้ที่พัฒนาแนวคิดอำนาจทับซ้อน (Intersectionality) ได้อธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนเหล่านี้ว่า ในการอธิบาย การกดขี่ของผู้หญิงต้องทำความเข้าใจความทับซ้อนของอัตลักษณ์ทางสังคม โดยมี โครงสร้างทางอำนาจที่ทำให้กดขี่และให้อิทธิพลของผู้หญิงต่างสถานะ ชนชั้น เชื้อชาติ ต่างกัน ซึ่งในงานของ Crenshaw (2013) อธิบายในกรณีผู้หญิงผิวสีที่เป็นอัตลักษณ์ทาง สังคมกำหนดกลับมาเสริมสร้างอำนาจและเป็นวาทกรรมในการระบุตัวตน เช่น “ผิวสีคือ ความสวยงาม” ซึ่งหน้าที่ของการอธิบายตัวตนจะต่างจากบริบททางสังคมที่อธิบายผิวสี ดังนั้น Crenshaw จึงมองว่าเป็นการเมืองเชิงอัตลักษณ์ที่มีทั้งประสบการณ์การกดขี่ และอิทธิพลในขณะเดียวกัน ดังนั้นแนวคิดอัตภาวะสามารถนำไปทำความเข้าใจ ความสัมพันธ์ของผู้หญิงในบริบทเกษตรกรรมและการพัฒนาเศรษฐกิจได้ โดยจะไม่ ผลิดซ้ำการทำความเข้าใจผู้หญิงแบบเหมารวมอย่างมโนทัศน์สมัยใหม่ โดยเฉพาะ ผู้หญิงในโลกที่สามที่มีความทับซ้อนหลายมิติทั้งเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม อีกทั้งตัวตนของผู้หญิงก็มีความแตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นในเชิงบริบท สถานะ ชนชั้น อายุ และอื่น ๆ



## อัตรภาวะของผู้หญิงในความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่เกษตรกรรมและเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ทัศนะของการพัฒนาในแบบตะวันตก การพัฒนาคือการทำให้ “ทันสมัย” (modernization) หรือ “ศิวิไลซ์” (civilization) ที่จะนำมาสู่ความเจริญในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จึงจำเป็นต้องสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างมาก ทำให้พื้นที่ทางเกษตรกรรมถูกลดทอนความสำคัญลง เพราะอาจมองว่าไม่สามารถทำรายได้ที่สูงเท่ากับกลุ่มทุนอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาแบบคู่ตรงข้ามระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ภาคเกษตรกรรมถูกอธิบายด้วยความเป็นชนบทหรือล้าหลัง และขณะที่อุตสาหกรรมถูกอธิบายด้วยความเจริญและสร้างเศรษฐกิจให้กับเมือง ดังนั้นในมุมมองของรัฐควรปฏิวัติทัศนียภาพให้เกิดความเจริญในพื้นที่ต่าง ๆ ด้วยการเปลี่ยนพื้นที่เกษตรกรรมให้เป็นอุตสาหกรรมและเปลี่ยนชนบทให้กลายเป็นเมือง เป็นต้น ซึ่งทำให้พื้นที่เกษตรกรรมอยู่ท่ามกลางการปิดล้อมของกลุ่มทุนอุตสาหกรรม ในงานนี้จึงพยายามถกเถียงความคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม โดยไม่สามารถอธิบายแยกส่วนออกจากกันได้ และชี้ให้เห็นผลกระทบของความคิดแยกส่วนที่ส่งผลถึงตำแหน่งแห่งหนบทบาท และอัตรภาวะของผู้หญิง ในส่วนนี้จึงแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นดังนี้ (1) ความเป็นอื่นกับผู้หญิงในบริบทของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (2) การเปลี่ยนผ่านตำแหน่งแห่งหนและอัตรภาวะของเกษตรกรรม และ (3) เกษตรกรรมในบริบทการเมืองของการพัฒนาให้กลายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

### ความเป็นอื่นกับผู้หญิงในบริบทของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบมิติเดียวหรือตามมโนทัศน์สมัยใหม่ นำมาสู่ผลกระทบตำแหน่งแห่งหนและหน้าที่ทางเพศระหว่างหญิงและชายที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เคยอยู่ในสังคมเกษตรกรรมแต่เปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมที่กำลังพัฒนาทางเศรษฐกิจ ในช่วงก่อนคริสต์ทศวรรษที่ 1970 งาน *Women's Role in Economic Development* ของ Boserup (2007 [1970]) ได้มุ่งเน้นการศึกษาผู้หญิงกับการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจมองข้ามการผลิตของผู้หญิงที่ไม่สามารถทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตได้ ผู้หญิงจึงถูกกีดกันจากการผลิตของเศรษฐกิจและกดทับภายใต้การแบ่งงานกัน (division of labor) งานนี้เสนอการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้หญิงโลกที่สาม และท้าทายแนวคิดที่ให้ผู้หญิงทำงานแต่ในบ้าน แต่ควรนำผู้หญิงเข้าไปร่วมในกระบวนการการพัฒนาด้วย ดังนั้นในมุมมองของสตรีนิยมกับการพัฒนามีวิธีการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มการศึกษาด้วยกัน คือ



*กลุ่มการศึกษาแรก* การศึกษาผู้หญิงในการพัฒนา (Women in Development Approach: WID) เกิดขึ้นพร้อมกับการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 มุ่งเน้นไปการศึกษาตามทิศทางสตรีนิยมสายเสรีนิยมในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ ที่พยายามผลักดันให้ผู้หญิงเข้าไปสู่นโยบายของรัฐ เน้นการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และพยายามทำให้ผู้หญิงโลกที่สามอยู่กับความทันสมัย โดยไม่มีการท้าทายลำดับชั้นทางเพศและมุมมองต่อโลกภายนอก (Momsen 2004; Parpart 1993)

*กลุ่มการศึกษาที่สอง* การศึกษาเพศภาวะกับการพัฒนา (Gender and Development Approach-- GAD) เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1980 ในสหประชาชาติ (United Nations: UN) โดยมีพื้นฐานทางความคิดจากกรอบคิดเรื่องเพศภาวะ (gender) ระหว่างความเป็นชายและความเป็นหญิงที่นำไปสู่การศึกษาว่าการพัฒนาจะไปเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงชายได้อย่างไร พร้อมกับการให้ความสนใจเรื่องสวัสดิการ ความยากจนและกลุ่มผู้เปราะบาง เพื่อพยายามที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตและความสามารถของผู้หญิง โดยเน้นผู้หญิงที่มีความแตกต่างทางอายุ ชนชั้น และสถานะ เป็นต้น (Momsen 2004; Parpart 1993)

*กลุ่มการศึกษาที่สาม* สตรีนิยมสายวิพากษ์การพัฒนา (Feminist Critique of Development) เกิดหลังสงครามโลกในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1960 ได้วิพากษ์แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเพราะมีการตระหนักถึงปัญหาของการพัฒนาที่อธิบายการพัฒนาเป็นเส้นตรงหรือเพียงมิติเดียวจากนโยบายและมุมมองจากโลกตะวันตกหรือแบบจักรวรรดินิยม (European imperialism) ว่าประเทศโลกที่สามต้องการความช่วยเหลือทางระบบเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้นผู้หญิงโลกที่สามจึงถูกมองว่าล้าหลังและเป็นวัตถุทางเพศ (sex object) ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ผู้หญิงโลกที่สามจึงถูกบังคับให้ทำงานและเข้าสู่ความทันสมัยในความหมายของการพัฒนา

สตรีนิยมสายวิพากษ์การพัฒนาได้มีข้อโต้แย้ง การศึกษาของ WID ว่ายังมองผู้หญิงเพียงมิติเดียว ไม่สนใจเรื่องชนชั้นและความยากจนของผู้หญิง รวมถึงความรู้ท้องถิ่นที่มาจากผู้หญิง ซึ่งควรมองปฏิบัติการที่ผู้หญิงโลกที่สามถูกทำลายลงจากการพัฒนาที่ล้มเหลว และได้แย้งแนวคิด GAD ว่ายังนำการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการพัฒนาน้อยเกินไป โดยทั้งสองแนวคิดนี้มีการมองผู้หญิงโลกที่สามว่า ยากลำบากหรือเป็นเหยื่อของประเพณีและเศรษฐกิจที่ล้าหลัง ที่ต้องการได้รับความช่วยเหลือ (Parpart 1993) ดังนั้นในการศึกษาของสตรีนิยมกับการพัฒนาของตะวันตกอย่าง WID และ GAD มีการสร้างอัตภาวะของผู้หญิงโลกที่สามจึงอยู่ในมิติที่ด้อยหรือล้าหลังกว่า มองว่าเป็นเหยื่อหรือเป็นผู้รอรับความช่วยเหลือตลอดเวลาและยังมองข้ามความต้องการของผู้หญิงโลกที่สาม

ในงานศึกษา “Who is the ‘Other’?: A Postmodern Feminist Critique of Women and Development Theory and Practice” ของ Parpart (1993) จึงพยายามนำแนวคิดสตรีนิยมหลังสมัยใหม่วิพากษ์การพัฒนามาวิเคราะห์ว่าทฤษฎี ความรู้และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ รวมถึงความแตกต่างตัวตนของผู้หญิงผ่านประสบการณ์ชีวิต (lived experiences) ความรู้สึกที่มีต่อตัวตนของตนเอง (sense of selves) และข้อจำกัดของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการพัฒนา ในงานนี้ได้วิพากษ์ การพัฒนาแบบตะวันตกกดทับผู้หญิงโลกที่สาม เนื่องจากเป็นผู้หญิงผิวขาวที่ต้องการความทันสมัย (modernity) และการศึกษา จึงมองผู้หญิงโลกที่สามว่าด้อยพัฒนาหรือล้าหลัง ทำให้เกิดลำดับชั้นทางเพศที่ผู้หญิงโลกที่สามกลายเป็นอื่น (the other) จากการพัฒนา งานนี้จึงเสนอให้หันกลับมาดูระดับปฏิบัติการ ความรู้ อำนาจ ประสบการณ์ เสียงและความต้องการการเปลี่ยนแปลงของผู้หญิงโลกที่สาม กล่าวได้ว่าสตรีนิยมหลังสมัยพยายามวิพากษ์การพัฒนาและทำความเข้าใจผู้หญิงและตัวตนของพวกเธอตามบริบทที่หลากหลายและแตกต่างกัน ไม่ได้อธิบายอัตภาวะของผู้หญิงแบบเหมารวมที่เหมือนกันหมด

นอกจากนี้ในมุมมองของสตรีนิยมหลังล่าอาณานิคม (post-colonialism) และสตรีนิยมในโลกที่สาม (third world feminism) ได้วิพากษ์แนวคิดการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) ที่มองว่าประเทศโลกที่สาม (third world) ยังคงต้องได้รับการพัฒนาอย่างในประเทศโลกที่หนึ่ง (first world) และมีการอธิบายผู้หญิงในประเทศโลกที่สามแบบมิติเดียว (monopoly) หรือคล้ายกันแบบเป็นสากล (universal) ทั้งหมดจากการอธิบายของกลุ่มสตรีนิยมจากโลกตะวันตก ในงานของ Chandra Talpade Mohanty (1991) ได้ชี้ให้เห็นปัญหาของการอธิบายผู้หญิงโลกที่สามจากมุมมองของสตรีนิยมตะวันตกจะทำให้อธิบายผู้หญิงโลกที่สามมิติเดียวและกลายเป็นการสร้างวาทกรรมภาพลักษณ์ของผู้หญิงโลกที่สามว่าตกอยู่ชายขอบของการพัฒนา ในมุมมองนี้ก็จะไม่ต่างอะไรกับแนวคิดการล่าอาณานิคมที่อธิบายการพัฒนาในมิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ซึ่งทำให้เกิดลำดับชั้นของเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของโลกที่สามในแง่ลบ รวมถึงการอธิบายผู้หญิงในโลกที่สามให้เป็นอื่น (Other) เพราะเป็นการนำเอาบรรทัดฐานของผู้หญิงตะวันตกเป็นที่ตั้ง เหมือนกับการศึกษาผู้หญิงในชนบทที่ไม่สามารถนำเอาบรรทัดฐานความคิดและประสบการณ์จากผู้หญิงในเมืองมาอธิบายในรูปแบบเดียวกันได้ แต่ควรทำความเข้าใจว่าการพัฒนาและนโยบายของการพัฒนาอาจส่งผลที่ต่างกันระหว่างผู้หญิงในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ผู้หญิงในเมือง ชนชั้นกลาง หรือชนบท เพราะมีปัญหา ความต้องการ การดำรงชีพ ผลประโยชน์ และวัฒนธรรมที่ต่างกัน

ขณะที่ Bina Agarwal (1992) มีทัศนะคล้ายกับ Mohanty ในการวิพากษ์การพัฒนาทางเศรษฐกิจมิติเดียวที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งแวดล้อม Agarwal พยายามชี้ให้เห็นมุมมองของสตรีนิยมสายนิเวศ (Ecofeminist) กับการพัฒนา (development) ที่มีมุมมองของการล่าอาณานิคม (colonize) ในประเทศโลกที่สามที่ ดังนั้นในการล่าอาณานิคมประเทศโลกที่สามจึงมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตะวันตกและประเทศโลกที่สามที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของตะวันตก ส่งผลถึงแหล่งธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาในแบบตะวันตก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในชนบท รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย การเข้าถึงทรัพยากร การแบ่งงานกันทำ และความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งสตรีนิยมสายนี้ไม่ได้มีการแยกแยะ (differentiate) ผู้หญิงที่ต่างชนชั้น เชื้อชาติ หรือพื้นที่ของระบบนิเวศ Agarwal จึงเสนอทางเลือกของการพัฒนาที่ไม่ควรมีความรู้ในแบบเดียวกับตะวันตกหรือสิ่งแวดล้อมแบบสตรีนิยม (feminist environmentalism) ควรมองผู้หญิงที่มีความแตกต่างทางชนชั้น สถานะ เชื้อชาติ วรรณะ การจัดการผลิต ฯลฯ และการเป็นผู้กระทำการหรือต่อสู้เพื่อทรัพยากรและความหมายเพื่อท้าทายอำนาจทางเพศของการแบ่งงานและทรัพยากร ซึ่ง Agarwal ได้ยกตัวอย่างกรณีศึกษาที่ประเทศอินเดียที่มีการจัดการทรัพยากรชุมชนที่มีประสิทธิภาพในการป้องกันและฟื้นฟูทรัพยากรสิ่งแวดล้อมมากกว่ารัฐจัดการ จะเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจอัตภาวะของผู้หญิงกับการพัฒนาหากมองในมิติทศวรรษใหม่องค์ประธานของผู้หญิงโลกที่สามจะเป็นเพียงวัตถุและไม่สามารถเป็นผู้กระทำการ แต่ในขณะที่การศึกษาของสตรีนิยมสายวิพากษ์การพัฒนาจะอธิบายผู้หญิงในการพัฒนาผ่านความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และผู้กระทำการอื่น ๆ ซึ่งคลี่ให้เห็นปัญหาและผลของการพัฒนาแบบมิติเดียว

### **การเปลี่ยนผ่านตำแหน่งแห่งหนและอัตภาวะของเกษตรกรหญิง**

ในมุมมองการศึกษาสังคมเกษตรแบบตะวันตกมักสร้างวาทกรรมเกษตรกรหญิงอยู่ในฐานะที่ไร้อำนาจหรือมีสถานะทางสังคมที่ด้อยกว่าเกษตรกรชายและลดทอนความสำคัญงานในพื้นที่ทางการเกษตรของผู้หญิง ผลักให้เกษตรกรหญิงต้องทำหน้าที่เพียงผู้ผลิตเพื่อครอบครัว โดยอธิบายว่าในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมมีฐานการผลิตอยู่ในครอบครัวที่เป็นกำลังสำคัญ และมีปัจจัยการผลิตร่วมกัน เช่น ที่ดิน แรงงาน และทุน อีกทั้งมีการแบ่งหน้าที่กันระหว่างหญิงและชาย เกษตรกรชายจะมีวัฒนธรรมคือ การใช้แรงงานทางหญ้า ขุดดินและไถ ในขณะที่ผู้หญิงมีการถูกอธิบายและผลิตซ้ำตัวตนไปด้วย

การทำเกษตรในฐานะแม่และเมีย (farm mother and wife) ซึ่งเป็นการหาอาหารให้กับครอบครัว หรือหน้าที่ในการคัดเมล็ดพันธุ์ เป็นต้น แต่เมื่อเกิดการพัฒนาเข้ามาพร้อมกับการผลิตเพื่อเศรษฐกิจ วิธีการผลิตการเกษตรแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไปพร้อมกับการทลายความสัมพันธ์ทางการผลิตของครอบครัวเกษตรกร (Sumner 2005; Flora 1985) ในงาน Women and Agriculture ของ Cornelia Flora (1985) ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากเดิมไปสู่รูปแบบใหม่แบบในสังคมเกษตรแบบตะวันตก ที่ผู้หญิงมีภาระหนักขึ้น การเข้าถึงทรัพยากรได้น้อยลง มีการแสวงหาแรงงานชายมากขึ้นในงานสวนหรือการผลิตขนาดใหญ่ที่เป็นพื้นที่หารายได้ ส่วนผู้หญิงถูกละเลยให้อยู่ในส่วนการผลิตอาหารในเกษตรกรรม การผลิตอาหารจึงขาดแรงงานชายและการตัดสินใจเรื่องการใช้ทุนจึงทำให้ผู้หญิงหันออกจากการผลิตในเกษตรกรรมเพราะขาดการเข้าถึงที่ดินและทุนเหมือนผู้ชายที่คอยเสริมแรงงานหญิงในบริบทของการล่าอาณานิคม ในขณะที่ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นไป การใช้ที่ดินเปลี่ยนไปเป็นทรัพย์สินของผู้ชายและควบคุมการผลิตพืชเศรษฐกิจเอง การเกษตรครอบครัวจะเปลี่ยนไปเป็นการเกษตรแบบอิงตลาด (market-based agriculture) รายได้จากผลิตรกลายเป็นค่าจ้างแรงงาน จนกระทั่งในช่วงของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มีเศรษฐกิจแบบการตลาด วิธีการเกษตร ที่ดิน ทุน และแรงงานต้องเข้าสู่การผลิตเข้มข้นเพื่อเข้าสู่ตลาดโลก หน้าที่ของผู้หญิงต้องรับภาระทั้งในภาคการเกษตรและงานครัวเรือน จึงเกิดการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินตกเป็นของผู้ชายและนายทุน ส่งผลให้ผู้หญิงยังเข้าถึงที่ดิน แรงงานและทุนในภาคการเกษตรกรรมน้อยลง การผลิตทางการเกษตรจึงมีข้อจำกัด

ในขณะที่งานศึกษาในกลุ่มสตรีนิยมหลังสมัยใหม่กับเกษตรกรหญิงของ Brandth (2002) เรื่อง “On the Relationship between Feminism and Farm Women” พยายามตั้งคำถามกับวิธีวิทยาการศึกษาเกษตรกรหญิงในโมโนทัศน์สมัยใหม่ของตะวันตก และวิพากษ์เกี่ยวกับการอธิบายการลดทอนตำแหน่งแห่งหนและตัวตนของเกษตรกรหญิงที่เหลือเพียงสถานะเป็นรอง ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งในการตั้งข้อสงสัยที่ว่าทำไมเกษตรกรหญิงไม่ยอมรับหรือเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับกลุ่มสตรีนิยม ประการแรก การอธิบายเกษตรกรหญิงของสตรีนิยมในโลกตะวันตก มักอธิบายตัวตนของเกษตรกรหญิงว่าอยู่ในสถานะเป็นรอง และมีความเป็นชนบท เพราะแนวคิดเกี่ยวกับความก้าวหน้าของความคิดสมัยใหม่ซึ่งคล้ายคลึงกับการพัฒนาที่ทำความเข้าใจเกษตรกรหญิงว่าต้องทำหน้าที่เพียงแม่และเมีย หรือแยกส่วนความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับครอบครัวออกจากกัน เกษตรกรหญิงจึงถูกกีดกันออกจากระบบเศรษฐกิจ และผลักให้อยู่ในหน้าที่



ของผู้ผลิตอาหาร ทำให้การทำงานในฟาร์มของผู้หญิงไม่จำเป็นอีกต่อไปและยกหน้าที่ให้ผู้ชาย ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งหนของเกษตรกรหญิงกับชายจึงเป็นผลลัพธ์จากสังคมอุตสาหกรรมที่ครั้งหนึ่งเป็นศักดินาทำให้แยกระหว่างชีวิต/บ้านและงานออกจากกัน (Beck and Beck-Gernsheim 1995 as cited in Brandth 2002)

ประการที่สอง กลุ่มสตรีนิยมถูกมองว่าเป็นศัตรูกับผู้ชาย เป็นภัยต่อความมั่นคงและคุกคามต่อความสัมพันธ์ทางสังคมและครอบครัวแบบดั้งเดิมทำให้เกษตรกรหญิงไม่กล้าที่จะระบุตัวตนของตนเองว่าเป็นกลุ่มสตรีนิยม ในงานนี้จึงได้ยกตัวอย่าง การศึกษาสังคมชนบทในนอร์เวย์ มีสมาคมสตรีในชนบทนอร์เวย์ทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย เช่น การปกป้องหน่วยครอบครัว ประเพณีท้องถิ่น วัฒนธรรมและชุมชนที่ยั่งยืน แต่จะระวังในการวิพากษ์การทำงานของผู้ชายและองค์กรนี้ยังคัดค้านการเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่ให้สิทธิผู้หญิงในการสืบทอดที่ดิน ซึ่งงานนี้อธิบายว่าการที่เกษตรกรหญิงไม่ระบุตัวตนว่าเป็นกลุ่มสตรีนิยม เนื่องจากการแบ่งงานที่ไม่เท่ากันระหว่างชายหญิง บางครั้งใช้เป็นข้ออ้างในการรักษาพื้นที่ทำงานที่มีความแตกต่างทางเพศ นอกจากนี้หากระบุตัวตนว่าเป็นกลุ่มสตรีนิยมจะถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงทางสังคม Brandth จึงเสนอการศึกษาองค์ประกอบของสตรีนิยม (the subject of feminism) ควรศึกษาการกดขี่ผู้หญิงผ่านอัตลักษณ์ร่วมและประสบการณ์ของชายเป็นใหญ่ โดยไม่ศึกษาเพียงประสบการณ์ผู้หญิงผิวขาว ชนชั้นกลาง เพราะองค์ประกอบของเกษตรกรหญิงจะอธิบายผ่านมุมมองของตะวันตกและความเป็นเมืองเท่านั้น ซึ่งเป็นการอธิบายผู้หญิงในความคิดแบบสารัตถนิยม (Essentialism) ที่ทำความเข้าใจผู้หญิงในรูปแบบเดียวกันทั้งหมดแบบสากล (Universalism) ซึ่งเป็นปัญหาการอธิบายผู้หญิงในโลกที่สาม ดังนั้นการอธิบายองค์ประกอบของเกษตรกรหญิงไม่สามารถอธิบายแบบสากลได้ ต้องควรทำความเข้าใจรูปแบบการกดขี่ที่ต่างกัน ตัวตนและความรู้ของเกษตรกรหญิงที่ต่างบริบทกันไป

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรหญิงไม่ได้อยู่ในสถานะที่ไร้อำนาจหรือเกษตรกรหญิงที่ต้องเป็นแม่และเมียเพียงมิติเดียว แต่เกษตรกรหญิงมีการสร้างอำนาจและตำแหน่งแห่งหนของตนเองในฐานะผู้กระทำการ ถือว่าเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความสัมพันธ์ในสังคมเกษตรแบบดั้งเดิม การศึกษาเกษตรกรหญิงจึงได้นำมาอธิบายใหม่ในงานของสตรีนิยมหลังสมัยใหม่ ที่พยายามศึกษาเกษตรกรหญิงในมิติข้อจำกัด ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การสร้างอำนาจ ความรู้ และตัวตนของเกษตรกรหญิง เพื่อทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรหญิง อย่างการอธิบายการสร้างการมีส่วนร่วมโดยเกษตรกรอินทรีย์หญิงในงาน *"Small is Beautiful": The Responses of Women Organic Farmers to the Crisis in Agriculture* ของ Jennifer Sumner (2005)

อธิบายเกษตรกรรมทางเลือกอย่างเกษตรอินทรีย์ เปลี่ยนแปลงหน้าที่และอัตภาวะของผู้หญิงที่เป็นมากกว่าเกษตรกรแม่และเมีย แต่กลับมีตัวตนอยู่ในพื้นที่สาธารณะผ่าน การเคลื่อนไหวเกษตรอินทรีย์ โดยในงานได้ศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หญิงทางตะวันตกเฉียงใต้ของออนแทรีโอ โดยมองว่าเกษตรอินทรีย์เป็นเกษตรกรรมที่ดำรงอยู่ในเชิงปรัชญา เนื่องจากการต่อต้านทุนอุตสาหกรรมและการสร้างการมีส่วนร่วมอย่างไม่เป็นทางการ ในชุมชน ซึ่งเกษตรกรอินทรีย์หญิงมีการสร้างทุนทางชีวิตที่หลากหลายมิติและนำมาสู่ การสร้างความเท่าเทียม เนื่องจากเกษตรกรหญิงมีการสร้างทุนทางชีวิต 6 ประการด้วยกัน คือ การสร้างทุนทางชีวิต การสร้างทุนทางการเงิน การสร้างทุนทางสังคม การสร้าง ทุนมนุษย์ การสร้างทุนทางธรรมชาติ การสร้างทุนทางวัฒนธรรม การสร้างทุนทาง พลเมือง ซึ่งการสร้างทุนของเกษตรกรอินทรีย์หญิงมาพร้อมกับการสร้างเครือข่ายเข้าไว้ด้วยกัน เพราะมีความคิด รู้สึก การกระทำร่วมกันเพื่อช่วยเหลือกันในชุมชน ดังนั้น การอธิบายองค์ประกอบของผู้หญิงในงานนี้จึงต่างจากการอธิบายเกษตรกรหญิง แบบดั้งเดิมที่ต้องทำหน้าที่เพียงผู้ผลิตอาหาร หรือต้องเป็นเพียงเกษตรกรแม่และเมีย แต่ในทางกลับกับการอธิบายอัตภาวะของเกษตรกรอินทรีย์หญิงมีการสร้างทุนได้มากกว่า ผู้ชาย และสร้างคุณค่าของงานและชีวิตที่ต่างกันระหว่างชายหญิง ซึ่งการมีทุนทางสังคม ดังกล่าวของเกษตรกรหญิงจึงนำมาสู่การสร้างความเท่าเทียมระหว่างเกษตรกรหญิง และชายได้

การทำความเข้าใจเกษตรกรหญิงจึงหันกลับไปให้ความสำคัญและตำแหน่ง แ่งหน้าที่เปลี่ยนไปกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจและการตัดสินใจหลัก ในงานของ Sally Shortall (1992) จึงวิเคราะห์อำนาจที่กดทับและการกระทำในการสร้างอำนาจของเกษตรหญิง โดยงานนี้ได้ยกตัวอย่างการศึกษาอำนาจของภรรยาเกษตรกร (farm wives) กลุ่มหนึ่ง ที่เป็นหญิงหม้ายที่พยายามสะท้อนให้เห็นการอยู่ในสถานะที่ไม่ปกติ (abnormal time) ซึ่งมีช่องทางที่ทำให้เกษตรกรหญิงหม้ายมีอำนาจและสถานะในฟาร์มของตนเองมากขึ้น เมื่อไม่มีสามีแล้ว เพราะถ้าหากอยู่ในโครงสร้างปกติจะค้ำจุนให้สถานะผู้ชายมีฐานะเป็น ศูนย์ของงานเกษตรกรรม ดังนั้นสถานการณ์ที่ผิดปกตินี้จะทำให้เห็นกระบวนการที่ผู้หญิง มีสถานะและมีอำนาจในการจัดการฟาร์มของตนเอง ดังนั้นการทำความเข้าใจอัตภาวะ ของเกษตรกรหญิงจึงต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเกษตรกรหญิง และชาย ครอบครัว ชุมชน และรวมถึงรัฐในฐานะมีผู้อำนาจในการควบคุมเช่นกัน นอกจากนี้ปฏิเสธไม่ได้ว่าหากต้องศึกษาเกษตรกรหญิงในฐานะองค์ประกอบซึ่งต่างจาก เกษตรกรชาย จะต้องทำความเข้าใจความรู้สึกนึกคิดหรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิง กับเกษตรกรรมว่าเป็นอย่างไร



## เกษตรกรรมในบริบทการเมืองของการพัฒนาให้กลายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

จากที่กล่าวถึงปัญหาการคิดค่าตรงข้ามของการพัฒนาระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ส่งผลต่อการลดทอนคุณค่าของเกษตรกรรมในหลายมิติไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ยิ่งไปกว่านั้นผู้หญิงที่อยู่ภาคการเกษตรกลับยิ่งกลายเป็นอื่นจากการพัฒนา ผู้เขียนจึงขออธิบายถึงกรณีเกษตรกรรมอยู่ระหว่างจุดตัดของการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกของไทยที่ทับซ้อนกับพื้นที่เกษตรกรรมในมิติหนึ่ง กรณีนี้สะท้อนให้เห็นปัญหาการคิดแบบคู่ตรงข้ามการพัฒนาระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม มิติที่สอง กรณีนี้ยิ่งกลับเป็นการตบย้ำว่าการพัฒนาไม่สามารถแยกส่วนมิติใดมิติหนึ่งได้ โดยเฉพาะนโยบายของรัฐพยายามที่จะพัฒนาเศรษฐกิจแบบมิติเดียวและเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเชิงตัวเลข พื้นที่เกษตรกรรมจึงถูกล้อมไปด้วยการรุกคืบของกลุ่มทุนอุตสาหกรรม ในขณะเดียวกัน กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หญิงจึงได้รับผลกระทบอย่างมากจากนโยบายการพัฒนาของรัฐที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเปิดโอกาสให้กับกลุ่มทุนอุตสาหกรรม กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หญิงจึงพยายามที่จะสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อไม่ให้พื้นที่ทางการเกษตรถูกกลืนไปกับกลุ่มทุนอุตสาหกรรม

เกษตรกรอินทรีย์หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นหนึ่งในเครือข่ายเกษตรกรในภาคตะวันออก โดยก่อตั้งมาเพื่อแก้ไขปัญหาจากผลกระทบของนโยบายรัฐที่มีอย่างต่อเนื่องในชุมชน โดย พื้งวัน (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 31 มกราคม 2568) อธิบายว่าในช่วงแรกของปี พ.ศ. 2544 มีนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวอย่างมันสำปะหลัง ยูคา ลิปดัส และยาง แต่ส่งผลกระทบตามมาคือ ปรากฏการณ์เกษตรกรหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเวลานานทำให้เกิดปัญหาดินเสื่อมโทรม จึงต้องหาทางแก้ไขปัญหาโดยการใส่ปุ๋ยและบำรุงดินที่มีต้นทุนราคาสูง เกษตรกรจึงต้องหาเงินทุนด้วยการกู้หนี้ยืมสิน และมีหนี้สินจำนวนมาก ปรากฏการณ์ที่สอง มีการซื้อที่ดินจากนายทุนเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจในจำนวนไร่ขนาดใหญ่และมีการบุกรุกถางพงป่า ในชุมชนจึงมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และเกษตรยั่งยืน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนปลูกพืชผักท้องถิ่นข้างรั้วปลอดสารพิษที่มีการปลูกเพื่อบริโภคอยู่แล้วมาทำการขาย และในพ.ศ. 2543 เริ่มทำโครงการต้นแบบเกษตรยั่งยืน จนกระทั่งมีการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยจนตั้งเป็นโครงการเกษตรอินทรีย์ในพ.ศ. 2544 มีการขยายตลาดจากเดิมและขอรับรองมาตรฐาน

เกษตรอินทรีย์ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ (IFOAM) โดยที่จะต้องทำพื้นที่ที่และบริเวณ การปลูกผักให้เป็นพื้นที่ปลอดสารพิษ ส่งตรวจสอบผักเพื่อพิจารณารับรองมาตรฐาน และหากผ่านการพิจารณาจะได้ใบรับรอง จากเดิมที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน แล้วขายจึงขยายการผลิต และมีการเก็บเมล็ดพันธุ์ออร์แกนิกไว้ขยายพันธุ์พืชท้องถิ่นต่อไป ซึ่งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์มีผู้หญิงจำนวนมากกว่าผู้ชาย และผู้หญิงเป็นแกนนำในการ ทำหน้าที่จัดการงานของกลุ่มเนื่องจากพวกเขาอธิบายผู้หญิงมีความรับผิดชอบ ละเอียดอ่อน และมีระบบการจัดการภายในกลุ่มที่ดี

เกษตรกรอินทรีย์หญิงจึงถือได้ว่าเป็นการขับเคลื่อนเพื่อต่อต้านการรุกรานของกลุ่มทุนอุตสาหกรรมที่จะเข้ามาในเขตของการทำเกษตรอินทรีย์และผลกระทบ จากนโยบายรัฐนับตั้งแต่การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกของไทย (Eastern Economic Corridor: EEC) ปีพ.ศ. 2561 เกิดการทำลายหรือแย่งยึดแหล่งทรัพยากร ธรรมชาติ ดิน น้ำ อากาศ ที่เป็นแหล่งสำคัญของอาหาร ดังนั้น พีวัน (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 31 มกราคม 2568) กล่าวถึงเป้าหมายสำคัญของการทำเกษตรอินทรีย์คือ การรักษาฐานที่ดินและสิทธิการเกษตร โดยรณรงค์ให้เกิด (1) อาหารปลอดภัยและ เพื่อสุขภาพที่ดี (2) ความมั่นคงทางอาหารไม่ให้เกิดการผูกขาด จึงเกิดเป็นเกษตรอินทรีย์ ที่พยายามอนุรักษ์พืชผักสวนครัวท้องถิ่นและสนับสนุนให้ผู้คนในชุมชนทำเกษตรอินทรีย์ ที่มีการปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนและขาย เช่น แต้ว ถั่วฝักยาว ถั่วพู เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง เป็นการรักษาแหล่งอาหารของผู้คนในท้องถิ่นเช่นกัน (สถาบันพัฒนาประชาสังคม 2560ก) การรวมกลุ่มของเกษตรกรอินทรีย์หญิงและชายซึ่งมีผู้หญิงเป็นผู้ดูแลจัดการกลุ่มเกษตร อินทรีย์ จึงอาจกล่าวได้ว่าสามารถสร้างอำนาจต่อรองและต้องการรักษาระบบนิเวศ ที่มีความหมายต่อชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น (สถาบันพัฒนาประชาสังคม 2560ข) และ ในแง่ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวจะส่งผลกระทบต่อภาคการเกษตร ในกรณีของเกษตรกรอินทรีย์หญิงจึงสะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรรมในภาคตะวันออก ไม่ได้จะสูญหายไปพร้อมกับการรุกรานของทุนอุตสาหกรรมในทางกลับกันภาคการเกษตร มีความพยายามผลักดันพื้นที่เกษตรกรรมให้ดำรงอยู่และสร้างอำนาจการต่อรอง ทางการเกษตรจนกระทั่งนำผลผลิตไปสู่เครือข่ายเกษตรกรที่ใหญ่ขึ้นนอกเหนือจาก การผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม เกษตรกรอินทรีย์หญิงจึงพยายามสร้างอำนาจผ่านพื้นที่ความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์เพื่อการต่อรองกับการรุกรานของกลุ่มทุนอุตสาหกรรม ในงานของ กัมปนาท เบ็ญจนาวิ (2566) ได้ศึกษาเรื่อง “เมื่อชีวิตเกษตรกรแขวนอยู่บนเส้นด้าย: การปิดล้อมใหม่และความไม่แน่นอนที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่หลังบ้านอีอีซี” มองว่านอกจากเกิดความไม่แน่นอนในพื้นที่หลังบ้านอีอีซี (Eastern Economic Corridor: EEC) จากการพัฒนาและการปิดล้อมใหม่ในสังคมเกษตรกรรมแล้ว เกษตรกรยังมีโครงร่างแห่งความหวังที่พยายามมองความไม่แน่นอนในฐานะโอกาสใหม่ของเกษตรกร โดยมีการหยิบยกตัวอย่างกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ในจังหวัดปราจีนบุรี ที่เริ่มรวมกลุ่มกันตั้งปี พ.ศ. 2550 จากกลุ่มที่ไม่เป็นทางการที่มีเกษตรกรรุ่นใหม่จนกระทั่งพุทธศักราชที่ 2560 เริ่มร่วมกับเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ โดยในการได้ชี้ให้เห็นถึงมุมมองของเกษตรกรหญิงที่พยายามมองการเกษตรว่าเป็นพื้นที่แห่งความหวังที่สามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง จึงมองการพัฒนาที่ควบคู่กับมิติทางสังคมนั้นหมายถึงว่าการเกษตรควรอยู่ร่วมกับการพัฒนาแต่ไม่ได้ถูกกลืนไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว

ในการทำความเข้าใจเกษตรกรอินทรีย์หญิงในบริบทการเมืองของการพัฒนา จึงไม่ได้ทำความเข้าใจเกษตรกรอินทรีย์เพียงหน้าที่ในปริมนทลส่วนตัวเท่านั้น แต่เกษตรกรอินทรีย์หญิงรวมกลุ่มเพื่อดูแลจัดการทั้งอาหารในบ้านและต่อยอดไปสู่รายได้ในครัวเรือน แก้ปัญหา ช่วยเหลือกัน และปลอบประโลมสมาชิกที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับการทำเกษตร ดังนั้นอัตภาวะของเกษตรกรอินทรีย์หญิงในรูปแบบนี้จึงท้าทายสังคมเกษตรแบบดั้งเดิมที่ให้อำนาจและความสำคัญแก่บทบาทผู้ชายในการจัดการพื้นที่และสังคมเกษตรกรรม ในทางกลับกันเกษตรกรอินทรีย์หญิงมีสถานะและตัวตนในปริมนทลสาธารณะ โดยมีหน้าที่หลักในการจัดการพื้นที่การเกษตรของตน อีกทั้งยังใช้การทำเกษตรอินทรีย์เป็นยุทธศาสตร์เชิงบวกเพื่อต่อต้านการรุกรานของกลุ่มทุนอุตสาหกรรม ผู้เขียนจึงพยายามทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรอินทรีย์หญิงผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้หญิงกับผู้กระทำการที่เป็นมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในสังคมเกษตรกรรมแบบใหม่ ดังนั้นการศึกษานี้จึงมิได้มองอัตภาวะที่มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เท่านั้น แต่รวมถึงสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วยเช่นกัน ประการแรก ศึกษาความสัมพันธ์กับมนุษย์ จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรหญิงกับเกษตรกรชาย ครอบครัว ชุมชน และรัฐ เป็นอย่างไรในสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของการเกษตรอินทรีย์ ประการที่สอง ในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์คือสิ่งแวดล้อม เกษตรกรหญิงมีความ

สัมพันธ์หรือมีอารมณ์ความรู้สึกกับงานเกษตรกรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างไร โดยจะพยายามศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หญิงที่มีความแตกต่างทางอายุ สถานะ และชนชั้น เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ของผู้หญิงที่ต่างกันในการทำเกษตร การจัดวางตนเอง และความรู้ในพื้นที่เกษตรกรรม ที่เกษตรกรหญิงไม่ได้อยู่ในสถานะเป็นรองจากเกษตรกรชายเสมอไป ดังที่ Haraway (1991) ได้กล่าวไว้ว่า ความรู้เฉพาะที่ของผู้หญิง (situated knowledge) จะทำให้เห็นการจัดตำแหน่งของผู้หญิงให้กลายเป็นผู้กระทำการ และอัตภาวะของผู้หญิงจากประสบการณ์ เช่นเดียวกันกับ Gayatri Chakravorty Spivak (1993) ที่พยายามตั้งคำถามกับตำแหน่งแห่งหนของผู้หญิงในโลกที่สามที่อยู่ภายใต้การครอบงำของการล่าอาณานิคมและทุนนิยมของตะวันตกที่พยายามจัดการระบบในประเทศโลกที่สามใหม่ไปกับการพัฒนา เธอจึงตั้งคำถามว่าผู้หญิงจะกลายเป็นผู้กระทำการหรือสามารถพูดอะไรได้หรือไม่ เธอจึงได้อธิบายการพลิกกลับตำแหน่งแห่งหนของผู้หญิงจากการเป็นวัตถุแห่งเพศได้เคลื่อนย้ายตำแหน่งมาเป็นองค์ประธานที่สามารถกระทำการได้ในฐานะผู้หญิงภายใต้ประวัติศาสตร์แห่งการถูกกดขี่ ดังนั้นแนวความคิดดังกล่าวนำมาเป็นการพิจารณาถึงการสร้างอำนาจของผู้หญิงผ่านความรู้เฉพาะที่ และการให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อไม่ถูกกลืนไปกับทุนอุตสาหกรรม

### **บทสรุป: การสร้างอำนาจการต่อรองของผู้หญิง**

การพัฒนาในมโนทัศน์สมัยใหม่ที่มีการแยกขั้วกันระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมทำให้ภาคเกษตรกรรมถูกเบียดขับออกจากการพัฒนาแบบตะวันตกมุ่งเน้นตัวเลขเศรษฐกิจและความเจริญแบบเมือง เนื่องจากถูกอธิบายว่าไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้ทางเศรษฐกิจที่สูงเท่ากับภาคอุตสาหกรรม ผลที่ตามมาคือภาคเกษตรกรรมที่เป็นแหล่งอาหารและชีวิตของผู้คนอาจเสื่อมสลายไป ในขณะที่อัตภาวะของเกษตรกรหญิงภายใต้บริบทการเมืองของการพัฒนาสามารถทำความเข้าใจได้ด้วยกันสองมิติคือ มิติแรกคือ เกษตรกรหญิงกับการกลายเป็นอื่นจากกระบวนการพัฒนา เกษตรกรหญิงจะถูกมองว่าล้าหลัง เป็นเหยื่อจากการพัฒนาเพียงมิติเดียว หรือการตกอยู่ในสถานะเป็นรองแบบในสังคมเกษตรดั้งเดิมที่มักถูกอธิบายแบบผู้ไร้อำนาจหรือเป็นผู้ไม่มีสถานะทางสังคม งานของผู้หญิงในการทำเกษตรจึงไม่ได้รับการยอมรับหรือเป็นเพียงผู้ผลิตให้กับครอบครัว ในขณะที่มิติที่สองคือ การทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรหญิง

ในฐานะผู้กระทำกร โดยอธิบายผ่านเกษตรกรอินทรีย์หญิงที่ไม่ได้เป็นเหมือนเกษตรกรแบบดั้งเดิมแต่ต้องมีการต้านทานกับทุนอุตสาหกรรม รวมถึงการสร้างทุนที่จะสามารถนำมาสู่การต่อรองเชิงอำนาจได้ อย่างเกษตรกรอินทรีย์หญิงที่อยู่ในบริบทการเมืองของการพัฒนาให้กลายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษอยู่บนพื้นที่ที่เป็นจุดตัดระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม แต่พวกเธอยังไม่ได้ถูกกลืนไปกับทุนอุตสาหกรรมที่รุกคืบเข้ามาและพยายามหายุทธศาสตร์ของการต่อรอง ทำให้เกษตรกรอินทรีย์หญิงต่างจากเกษตรกรรมดั้งเดิมเพราะเกษตรกรหญิงมีสถานะที่เปลี่ยนไป อาจกลายเป็นผู้มีสถานะหลักในการจัดการงานเกษตรกรรมผ่านประสบการณ์และความรู้ที่มาจากการทำเกษตรอินทรีย์ของตนเอง

### กิตติกรรมประกาศ

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง อัตภาวะ ความเป็นอื่น และการเสริมสร้างอำนาจ ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) สัญญาเลขที่ N42A671042



## เอกสารอ้างอิง

- กัมปนาท เบ็ญจนาวิ. (2566). “เมื่อชีวิตเกษตรกรแขวนอยู่บนเส้นด้าย: การปิดล้อมใหม่และความไม่แน่นอนที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่หลังบ้านอีอีซี.” *วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 35(1): 63-113.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2561). *หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พีวัน (นามสมมติ). 2568. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 31 มกราคม 2568.
- สถาบันพัฒนาประชาสังคม. (2560ก). “เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจะเชิงเทรา.” สืบค้นเมื่อ 28 มกราคม 2568. <https://www.csdi.or.th/2017/11/เครือข่ายเกษตรกรรมทาง/>.
- \_\_\_\_\_. (2560ข). “เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ จันทบุรี สวนผลไม้ปลอดภัยที่ชุมชนร่วมสร้าง.” สืบค้นเมื่อ 29 มกราคม 2568. <https://www.csdi.or.th/2017/11/6-เครือข่ายเกษตรอินทรีย์/>.
- Agarwal, Bina. (1992). “The Gender and Environment Debate: Lessons from India.” *Feminist Studies* 18 (1): 119. <http://doi:10.2307/3178217>.
- Beck, Ulrich, and Elisabeth Beck-Gernsheim. (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Borgerson, Janet. (2005). “Judith Butler: On Organizing Subjectivities.” *The Sociological Review* 53(1): 63-79.
- Boserup, Ester. (2007 [1970]). *Women’s Role in Economic Development*. New York: St Martin’s Press.
- Brandth, Berit. (2002). “On the Relationship between Feminism and Farm Women.” *Agriculture and Human Values* 19: 107-117.
- Butler, Judith. (1995 [1990]). “Desire.” In *Critical Terms for Literary Study*, edited by Franck Lentricchia and Thomas McLauahlin, 369-386. Chicago and London: The University of Chicago press.
- \_\_\_\_\_. (1999). *Gender Trouble: Feminism and The Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.

- Crenshaw, Kimberlé Williams. (2013). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." In *The Public Nature of Private Violence*, 93-118. New York and London: Routledge.
- Cross, Jamie. (2010). "Neoliberalism as Unexceptional: Economic Zones and the Everyday Precariousness of Working Life in South India." *Critique of Anthropology* 30(4): 355-373.
- De Beauvoir, Simone. (2011 [1949]). *The Second Sex*. Translated by Constance Borde and Sheila Malovany-Chevallier. New York: Vintage Books.
- Flora, Cornelia B. (1985). "Women and Agriculture." *Agriculture and Human Values* 2(1): 5-12.
- Foucault, Michel. (1978). *The History of Sexuality*. New York: Pantheon.
- Freud, Sigmund. (1900). *The Interpretation of Dreams*. Vienna: Franz Deuticke.
- Hall, Donald. (2004). *Subjectivity*. London: Routledge.
- Haraway, Donna J. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Hebinck, Paul. (2018). "De-/Re-Agrarianisation: Global Perspectives." *Journal of Rural Studies* 61: 227-235.
- Hekman, Susan. (1991). "Econstituting the Subject: Feminism, Modernism, and Postmodernism." *Hypatia* 6(2): 44-63.
- Hinton, Peta. (2014). "'Situated Knowledges' and New Materialism (s): Rethinking A Politics of Location." *Women: A Cultural Review* 25(1): 99-113.
- Irigaray, Luce. (1985). Any Theory of the "Subject" Has Always Been Appropriated. In *In Speculum of The Other Women*, edited by Luce Irigaray, 133-146. Ithaca and New York: Cornell University Press.
- Kruks, Sonia. (1992). "Gender and Subjectivity: Simone de Beauvoir and Contemporary Feminism." *Signs* 18(1): 89-110.
- Mansfield, Nick. (2000). *Subjectivity: Theories of the Self from Freud to Haraway*. Malaysia: SRM.
- Mohanty, Chandra Talpade. (1991). *Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

- Mommsen, Janet Henshall. (2004). *Gender and Development*. London and New York: Routledge.
- Parpart, Jane L. (1993). "Who is the 'Other'?": A Postmodern Feminist Critique of Women and Development Theory and Practice." *Sage* 24: 439-464.
- Rabinow, Paul, and Nikolas Rose. (2006). "Biopower Today." *BioSocieties* 1(2): 195-217.
- Rigg, Jonathan. (2001). *More than the Soil: Rural Change in Southeast Asia*. London and New York: Routledge.
- Shortall, Sally. (1992). "Power Analysis and Farm Wives." *Sociologia Ruralis* 32(4): 431-451.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. (1893). "Can the Subaltern Speak? from the "History" Chapter of Critique of Postcolonial Reason." In *Can the Subaltern Reflections on the History of An Idea Speak*, edited by Rosalind C. Morris, 21-78. New York: Columbia University Press.
- Sumner, Jennifer. (2005). "Small is Beautiful: The Responses of Women Organic Farmers to The Crisis in Agriculture." *Canadian Woman Studies/les Cahiers de la Femme* 24(4): 78-84.
- Tamang, Sujata, Krishna P. Paudel, and Krishna K. Shrestha. (2014). "Feminization of Agriculture and its Implications for Food Security in Rural Nepal." *Journal of Forest and Livelihood* 12(1): 20-32.
- White, Julia, and Ben White. (2012). "Gendered Experiences of Dispossession: Oil Palm Expansion in a Dayak Hibun Community in West Kalimantan." *The Journal of Peasant Studies* 39(3-4): 995-1016.